

4.2.3.3. Характеристика вільхових лісів

На території НПП вільшняки трапляються в долині р. Мерло на зниженнях, окраїнах боліт, де поширені дерново-підзолисті оглеєні та торф'яністі ґрунти. Найчастіше вони обводнені лише в ранньовесняний період, а влітку рівень води опускається до 1,0м завглибшки, а відкрита вода, зазвичай, залишається лише в незначних пониженнях (сирий груд D₄). У надмірно обводнених ділянках (мокрий груд D₅) „кореневі лапи” вільхи ростуть над поверхнею болота і утворюють пристовбурові підвищення, своєрідні п'єдестали. У вільшняхках з високим рівнем підґрунтових вод на цих підвищеннях зосереджені трав'яністі види рослин і навіть чагарники.

Переважають вільшняки порослевого походження. На колишніх вирубках в перші роки вільха дає досить густу пневу поросль, для якої властивий інтенсивний ріст. З віком кількість стовбурів на одному пеньку зменшується до двох-трьох.

Деревостани вільхових лісів, як правило одноярусні, монодомінантні із вільхи чорної. Інколи до неї в незначній кількості домішується береза пухнаста, сосна звичайна, рідше осика та дуб звичайний. Підлісок розвинений або майже повністю відсутній. Його складають крушина ламка, черемха звичайна, смородина чорна, бузина чорна, малина, калина звичайна. В пониженнях і більш освітлених ділянках з'являються чагарникові види верби.

5. ТЕРИТОРІЇ, ЩО ПРОПОНУЄТЬСЯ ВИЛУЧИТИ

Землі, що пропонується вилучити оточені лісовим масивом, який виконує захисну функцію або прилягають до заплави річки. Вони характеризуються значною вираженістю рельєфу, що зумовлює строкатість рослинного покриву і флористичне різноманіття. Тут представлені найцінніші з перелічених раніш ценотичних комплексів – пристигаючі та стиглі вільшняки, пристигаючі діброви, блюдцеподібні пониження рельєфу в соснових лісах, притерасні заплавні луки. Ці ділянки являються рефугіумом бореальної флори, де зростають найчисленніші на Харківщині популяції багатьох регіонально рідкісних видів рослин.

5.1.1. Сучасний стан вільхових лісів

Серед обстежених вільшняків трапляються ділянки насінневого походження. Тут зареєстровані угруповання вільшняків, які на Харківщині займають незначні площі і є більш типовими для Полісся. При переході до надзаплавної тераси ці угруповання замінюються на сосново-вільхові та березово-вільхові ценози.

Вільхово-кропивові ліси займають найбільші площі. Вони властиві природним і антропогенно порушеним комплексам і відрізняються високою продуктивністю деревостанів та незначним флористичним багатством. Підлісок в них слабо виражений, зрідка трапляються кущі крушини ламкої та зарості малини. Пристовбурові підвищення майже не виражені. В подібних едафо-гідрологічних умовах зростають вільхові ліси яглицево-розхідникові, розривтравові.

В більш зволжених умовах зростають вільхові ліси гадючникові, гравілатові, чорносмородинові. В них помітна диференціація на пристовбурові підвищення і пониження між ними де вода стоїть лише в весняний період. При максимальній зволоженості пристовбурові підвищення досягають 1 м між ними вода стоїть протягом всього року, або пересихає лише у найпосушливіші періоди. Тут поширені вільхові ліси папоротеві, осокові, комишеві. Часто трав'яниста рослинність приурочена до пристовбурових підвищень. В трав'янистому покриві вільхових лісів домінують кропива жабрієлиста, к. дводомна, розхідник звичайний, розрив-трава звичайна, гравілат річковий, яглиця звичайна, гадючник оголений, комиш лісовий, щитник шартрський, теліптерис болотний, види осок. Досить поширені щучник дернистий, лепешняк великий, оман високий, хміль звичайний, вербозілля звичайне, плавушник болотний, півники жовті, сідач коноплевий, вовконіг високий, дягель лікарський, жовтець повзучий, живокіст лікарський, паслін солодко-гіркий тощо.

Серед вільшняків поширені такі угруповання:

- вільшняк кропивовий;
- вільшняк яглицево-розхідниковий;
- вільшняк розривтравовий;
- вільшняк гравілатовий;

вільшняк смородоново-різнотравний;
вільшняк крушиновий;
вільшняк гадючниковий;
вільшняк гравілатовий;
вільшняк щитниковий;
вільшняк теліптерисовий;
вільшняк осоковий;
вільшняк комишовий.

Рідкісна рослинність представлена угрупованнями, занесеними до Зеленого списку Харківщини:

Асоціації чорновільхового лісу безщитникового – *Alneta (glutinosae) athyriosa (filicic feminae)*;
Асоціація чорновільхового лісу теліптерисового – *Alnetum (glutinosae) thelypteridosum (palustris)*;
Асоціація чорновільхового лісу щитникового – *Alnetum (glutinosae) dryopteridosum (cartusiana)*.
Формація осоки омської – *Cariceta omskiana*

Рідкісна флора досить різноманітна. В її складі бореальні види рослин рідкісні на Харківщині:

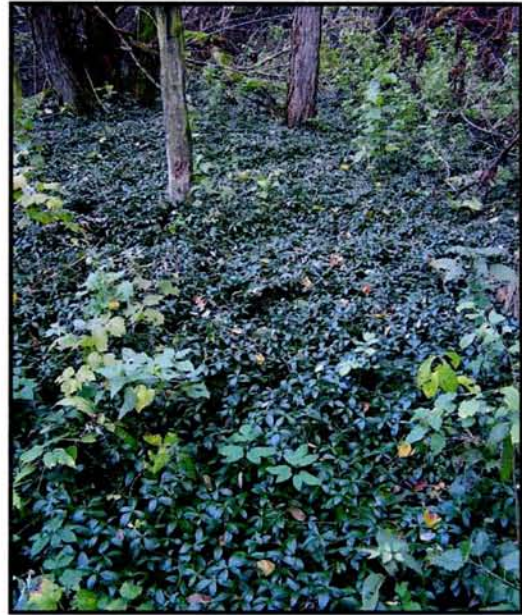
Безщитник жіночий – *Athyrium filix-femina* (L.) Roth
Вовче тіло болотне – *Potentilla palustris* (L.) Scop. (*Comarum palustre* L.)
Гірчак зміїний – *Bistorta officinalis* Delabre (*Polygonum bistorta* L.)
Гравілат річковий – *Geum rivale* L.
Калина звичайна – *Viburnum opulus* L.
Лепешняк тростиновий – *Glyceria arundinacea* Kunth
Оман високий – *Inula helenium* L.
Плавунник болотний – *Hottonia palustris* L.
Теліптерис болотний – *Thelypteris palustris* Schott
Щитник шартрський – *Dryopteris carthusiana* (Vill.) H. P. Fuchs

5.1.2. Сучасний стан нагірних дібров

Майже всі пристигаючі та старі ліси нагірних дібров можна віднести до типових і рідкісних угруповань занесених до Зеленої книги України або Зеленого списку Харківської області. Вони вкривають плакори та схилі частини рельєфу. В флористичному відношенні найбільшу наукову та природоохоронну цінність мають понижені ділянки, де зростають неморальні види рідкісні для флори Харківщини.

Рідкісні рослинні угруповання нагірних рив, занесені до Зеленої книги України:

Асоціація липово-дубові та кленово-липово-дубові ліси волосистоосокові та яглицеві (типів угруповання) – *Tilieto (cordatae) – Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*, *Acereto (platanoidis) – Tilieto (cordatae) – Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*, *Tilieto (cordatae) – Quercetum (roboris) aegopodiosum*, *Acereto (platanoidis) – Tilieto (cordatae) – Quercetum (roboris) aegopodiosum*.

Група асоціацій дубових лісів ліщинових (типів старі ліси) – *Querceta (roboris) corylosa*.

Група асоціацій звичайнодубових лісів татарськочленових – *Querceta (roboris) acerosa (tatarici)*.

Рослинні угруповання занесені до Зеленого списку Харківщини:

Асоціація дубового лісу барвінкового – *Quercetum vincosum (minoris)*.

Асоціація дубового лісу щитникового – *Quercetum dryopteridosum (filicis maris)*.

Група асоціацій звичайнодубових лісів підмаренникових (з підмаренником запашиним) – *Querceta (roboris) galiosum (odorati)*.

Асоціації ясеневодубового лісу конвалієвого – *Fraxineto-Querceta (roboris) convallariosa*

Рідкісна флора представлена видами, занесеними до Червоного списку Харківської області:

Барвінок малий – *Vinca minor* L.

Безщитник жіночий – *Athyrium filix - femina* (L.) Roth

Воронець колосистий – *Actaea spicata* L.

Вороняче око звичайне – *Paris quadrifolia* L.

Граб звичайний – *Carpinus betulus* L.

Дзвоники персиколісті – *Campanula persicifolia* L.

Дзвоники кропиволисті – *Campanula trachelium* L.

Калина звичайна – *Viburnum opulus* L.

Хвощ зимуючий – *Equisetum hyemale* L.

Щитник гребенястий – *Dryopteris cristata* (L.) A. Gray

Щитник чоловічий – *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott

При подальших обстеженнях склад рідкісної флори може суттєво поповнитись за рахунок знахідок видів, що за своїми еколого-морфологічними особливостями відповідають умовам характерних для цих фітоценозів і частково вказані в літературних джерелах:

Види, занесені до Червоної книги України:

Гніздівка звичайна – *Neottia nidus-avis* (L.) Rich.

Гронянка півмісяцева – *Botrychium lunaria* (L.) Sw.

Зозулені сльози яйцевидні – *Listera ovata* (L.) R. Br.

Цибуля ведмежа – *Allium ursinum* L.

Види, занесені до Червоного списку Харківської області:

Дзвоники скупчені – *Campanula glomerata* L.

Живокіст кримський – *Symphytum tauricum* Willd.

Жовтяниця черговоліста – *Chrysosplenium alternifolium* L.

Зубниця бульбиста – *Dentaria bulbifera* L.

Ластовень виткий – *Vincetoxicum scandens* Sommier & Levier

Ломиніс прямий – *Clematis recta* L.

Проліска дволиста – *Scilla bifolia* L.

Пухирник ломкий – *Cystopteris fragilis* (L.) Bernh.

Ряст Маршалла – *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers.

Стоколос Бенекена – *Bromopsis benekenii* (Lange) Holub

Страусове перо звичайне – *Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod.

Хвощ великий – *Equisetum telmateia* Ehrh.

Хвощ лісовий – *Equisetum sylvaticum* L.

Черешня – *Cerasus avium* (L.) Moench

Черсак волосистий – *Dipsacus pilosus* L.

5.1.3. Сучасний стан рослинності блюдцеподібних понижень рельєфу в соснових лісах

Найбільше раритетне ценотичне та флористичне різноманіття зосереджено в блюдцеподібних пониженнях ділянках рельєфу на лівому березі надзапальної тераси. Ці ценози оточені сосновими насадженнями і завдяки надмірному зволоженню майже не зазнали безпосереднього антропогенного впливу. Характер рослинності навколо цих понижень має чітку зональність. Тут в складі соснового насадження поступово з'являються, а потім і повністю замінюють сосну в'яз гладкий, осика, береза бородавчаста та б. пухнаста, вільха чорна. Підлісок стає густіший в його складі домінують крушина ламка, ожина сиза о. несійська, малина тощо. Трав'янистий покрив гарно розвинений і відзначається комплексом бореальних видів серед яких значна участь рідкісних. Найбільше раритетне фіторізноманіття властиве південним окраїнам понижень, що мають північну експозицію схилів. В трав'янистому покриві тут зростають плаун булавовид-

ний, п. річний, щитник гребенястий, щ. шартрський, щ. чоловічий, безщитник жіночий, теліптерис болотний, гадючник оголений, грушанка зеленоцвіта, г. круглолиста тощо. Центральна заболочена частина пониззя оточена смугою чагарникових видів верби до якого домішується очерет звичайний, комиш лісовий, види осок та ситників. Часто все пониження заростає сфагновими або зеленими мохами над якими підіймаються папороті, вербозілля звичайне, вовче тіло болотне, купини осок тощо.

Рідкісна рослинність таких понижень представлена угрупованнями, занесеними до Зеленого списку Харківщини:

Асоціація соснового лісу костяницевого – *Pinetum rubosum (saxatilis)*

Формація осоки омської – *Cariceta omskiana*

Асоціації осоково-сфагнові – *Cariceto-Sphagnosa*

В складі рідкісної флори реліктовий вид, занесений до Червоної книги України:

Плаун річний, плаун колючий – *Lycopodium annotinum* L.

та значна кількість рідкісних на Харківщині бореальних видів рослин:

Безщитник жіночий – *Athyrium filix-femina* (L.)

Roth

Бобівник трилистий – *Menyanthes trifoliata* L.

Вовче тіло болотне – *Potentilla palustris* (L.) Scop.

(*Comarum palustre* L.)

Грушанка зеленоцвіта – *Pyrola chlorantha* Sw.

Грушанка круглолиста – *Pyrola rotundifolia* L.

Костяниця – *Rubus saxatilis* L.

Осока несправжньосмикавцева – *Carex pseudocyperus* L.

Перстач прямостоячий, калган – *Potentilla erecta* (L.) Raeusch.

Плаун булавовидний – *Lycopodium clavatum* L.

Родовик лікарський – *Sanguisorba officinalis* L.

Теліптерис болотний – *Thelypteris palustris* Schott

Чемериця Лобелієва – *Veratrum lobelianum* Bernh.

Щитник гребенястий – *Dryopteris cristata* (L.) A. Gray

Щитник чоловічий – *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott

Щитник шартрський – *Dryopteris carthusiana* (Vill.) H. P. Fuchs

Подальші дослідження дадуть змогу детальніше вивчити раритетну біоту фітоценозів соснових лісів та понижених заболочених ділянок в складі яких можливі, і частково наводяться в літературі, такі види рослин, занесені до:

